

WSTĘP. SOCJOLOGIA HISTORYCZNA — DLACZEGO I JAKA?

Tematyczny numer „Kultury i Społeczeństwa” jest poświęcony socjologii historycznej. Ten interdyscyplinarny nurt badawczy od kilku lat przyciąga coraz liczniejsze grono badaczy i badaczek, zwłaszcza spośród młodszego pokolenia. Cykliczne spotkania w ramach organizowanych w Warszawie „Czwartków z socjologią historyczną” mają już stałe grono uczestników, wywodzących się z różnych dziedzin nauk społecznych oraz historii. Od ponad czterech lat prezentowane są tam nowe publikacje, których przybywa w szybkim tempie. Uczestnicy dyskutują nad różnymi aspektami polskich dziejów i jak dotąd nie zabrakło ciekawych tematów. Stopniowo grupa osób zainteresowanych tą specjalnością zaczęła krzepnąć i w 2021 roku w Polskim Towarzystwie Socjologicznym powstała Sekcja Socjologii Historycznej. Na ostatnim Ogólnopolskim Zjeździe Socjologicznym we wrześniu 2022 roku do zaproponowanej przez nas grupy tematycznej zgłosiło się tak wielu chętnych, że uzyskaliśmy zgodę na powiększenie standardowych dwóch tur czasowych o dodatkowy przedział. W sumie zostało przedstawionych aż trzydzieści referatów.

Ta popularność zaczyna wyrażać się także w działalności publikacyjnej. Parę miesięcy temu ukazał się numer „Stanu Rzeczy” (2021, nr 2) w całości poświęcony socjologii historycznej. Natomiast niniejszy zeszyt „Kultury i Społeczeństwa” zbiera najciekawsze głosy zaprezentowane na konferencji pt. „Re:Start. Socjologia historyczna. Problemy, metody, rozwiązania”, która odbyła się na Uniwersytecie Jagiellońskim w październiku 2021 roku. Była ona kolejnym, po konferencji w 2014 roku zor-

ganizowanej na Uniwersytecie Opolskim¹, spotkaniem pod tym hasłem i przyciągnęła sporą liczbę zainteresowanych.

Już samo wyliczenie tych wydarzeń wskazuje na proces formowania się nowego środowiska. Z jakichś wartych osobnego namysłu powodów szyld socjologii historycznej, znany w polskim obiegu naukowym nie od dziś, właśnie teraz jest atrakcyjny dla badaczek i badaczy. W większości funkcjonowali oni dotychczas w obrębie różnych specjalizacji socjologicznych, a jednak uznali, że socjologia historyczna może być dla nich interesującą ramą. Swoją profil badawczy umieszczają coraz bliżej idei badania przeszłości z socjologicznej perspektywy.

W latach siedemdziesiątych XX wieku polska socjologia zaczęła intensywnie czerpać z socjologii amerykańskiej. Inspiracje dotyczyły teorii, metod i technik badawczych. Dużą popularnością cieszyły się podejścia funkcjonalne (Parsons, Merton). Jednak poza nawiasem pozostawała ta część dorobku amerykańskiej socjologii, która dotyczyła refleksji nad przeszłością, w tym przede wszystkim socjologicznych badań historycznych². Niektórzy socjologowie, sami zaangażowani w ten proces, mieli świadomość tej jednostronności. Dawali temu wyraz w bardzo interesujących tekstach — artykułach, które dziś brzmią czasem jak przestroga (*Przeciw lekceważeniu historycznego punktu widzenia* Władysława Kwaśniewicza [1982]) czy przypomnienie (*Historyzm w tradycji socjologii polskiej* Piotra Sztompki [1986]), że na krajowym gruncie mamy także poważny dorobek w zakresie socjologii historycznej. Zaczątki rodzimej socjologii historycznej, takie jak przedwojenne prace Ludwika Krzywickiego, Stefana Czarnowskiego czy przed- i powojenne dociekania Kazimierza Dobrowolskiego lub Niny Assorodobraj-Kuli, także nie spowodowały, by orientacja historyczna zyskała popularność w socjologii. Ucieczka w prezentyzm była reakcją obronną na nie zawsze interesujący materializm historyczny, popierany przez PZPR. Nie zawsze interesujący, bo uproszczony, sprowadzony do kilku twierdzeń natury politologicznej i bardzo rzadko znajdujący badawcze zastosowanie empiryczne, za to odwołujący się do przeszłości jako źródła jednoznacznych prawidłowości historycznych uzasadniających polityczne *status quo* autorytarnych rządów (por. Bucholc 2016). Wzrost zainteresowania historycznie zorientowaną socjologią zauważalny jest dopiero od

¹ Pokłosiem opolskiej konferencji była pierwsza zbiorowa praca na ten temat, zatytułowana *Socjologia historyczna. Wokół wyzwań teoretycznych i praktyki badawczej* (Cymbrowski, Frysztacki 2015).

² Notabene dla polskiego czytelnika i czytelniczki wciąż niedostępne są prace historyczne Homansa, Mertona, Bendixa i wielu innych.

mniej więcej dwóch dekad. Może to być symptomem dwóch zjawisk dotyczących współczesnej polskiej socjologii. Po pierwsze, pewnego nasycenia ahistoryczną orientacją badawczą, a po drugie — zmiany pokoleniowej. Badaczki i badacze średniego i młodszego pokolenia chętniej bowiem sięgają po narzędzia socjologii historycznej. W spotkaniach „czwartkowych” często biorą udział, także czynny, historycy i historyczki. Czy możemy mówić o zbliżaniu się tych dwóch opcji? Socjologowie i socjolożki z zainteresowaniem czytają prace społecznie zorientowanych historyków, historycy zaś śledzą przeszłościowo nachylone prace socjologów. Są wśród nich takie, których dyscyplinarną przynależność określamy wyłącznie po afiliacji autorki bądź autora.

Niełatwe związki socjologii i historii, czasami przejawiające się fascynacją (w tym wypadku socjologów historią), a czasem rezerwą (część historyków przyglądających się pracy socjologów), nie wyczerpują wcale zagadnienia. Tendencja do łączenia dorobku nauk społecznych i historiografii dotyczy także przedstawicieli innych dyscyplin, na przykład antropologii (por. Rauszer 2020, 2021; Pobłocki 2021).

Na spotkania poświęcone socjologii historycznej przychodzą przedstawiciele i przedstawicielki różnych dyscyplin, badający różne zjawiska i pracujący z użyciem różnych narzędzi teoretycznych. Środowisko jest otwarte na nowe obszary, ujęcia i tematy zarówno teoretyczne, jak i praktyczno-empiryczne. Jako całość ma silny interdyscyplinarny charakter, wbrew tendencjom do zamykania się dyscyplin we własnych mikrouniwersach i odrębnych obiegach publikacyjnych.

Na czym zatem miałyby polegać zainteresowanie socjologów historią w przypadku polskim? Co oznacza socjologia historyczna *à la polonaise*? Czy nurt ten należy interpretować jako kolejny przejaw współczesnej tendencji do rozproszenia i jeszcze większego podziału na subdyscypliny w naukach społecznych? Czy też przeciwnie — pod nazwą socjologii historycznej mieszczą się praktyki badawcze, które przełamują te wąskie podziały, a być może łączą światy socjologów i historyków? Czy sięganie do przeszłości oznacza przekraczanie granicy między dziedzinami nauki i wkraczanie na teren zarezerwowany dla historii, czy też raczej ta strategia należy do akceptowanego dzisiaj sposobu prowadzenia badań skupionych na problemie, ignorującego granice dyscyplin i korzystającego ze skrzynek narzędziowych różnych tradycji badawczych? Ciekawa jest więc sama natura tego zwrotu historycznego w polskiej socjologii.

Dorobek socjologii historycznej, zwłaszcza w wariacie anglosaskim, głównie amerykańskim, jest u nas znany od lat. Natomiast zmiana w polskiej, ostatnio raczej prezentystycznej, socjologii jest świeża i jeszcze nie

oswojona. Użycie znanej nazwy jako spajającej etykiety nie oznacza wszak jednakowego jej rozumienia i podobnych praktyk badawczych. Czy więc socjologia historyczna charakteryzuje się tylko sięganiem do wydarzeń odległych w czasie? W jakim stopniu dla polskich badaczy atrakcyjny jest dorobek anglosaskiej socjologii historycznej i co jest „socjologicznego” w proponowanych analizach historycznych? Wreszcie na czym mogłyby polegać polski, lokalny wariant takich analiz?

Proponujemy potraktować niniejszy numer jako prezentację kilku różnych prób w zakresie uprawiania socjologii historycznej. Może być ona pomocna w znalezieniu odpowiedzi przynajmniej na niektóre z powyższych pytań. Lektura przybliży odmienne sposoby interpretowania hasła socjologii historycznej, pokaże też wachlarz tradycji badawczych, autorów i teorii przywoływanych jako typowe lub ważne dla tego nurtu. Pod jednym względem, tematycznym, zaproponowany zbiór wydaje się dość reprezentatywny dla tradycji badań socjohistorycznych. Wśród publikowanych tekstów jest na przykład kilka wątków dotyczących ruchów społecznych — od rabacji galicyjskiej po Solidarność i włoski operaizm. Obecne są też inne klasyczne dla socjologii historycznej zagadnienia, takie jak przebieg procesów narodotwórczych, migracje zarobkowe do Ameryki, specyfika społeczności wiejskich, historia kobieca — wszystkie potraktowane z polskiej perspektywy. Pojawiają się w nich takie kategorie socjologiczne jak klasobójstwo, migracje łańcuchowe czy podmiotowość. Kilka artykułów ma charakter teoretyczny, podejmują kwestie przydatności wybranych pojęć czy teorii do analizy procesu historycznego. Jeden z nich dotyczy kategorii państwa w koncepcji Norberta Eliasa, a kolejny zastosowania teorii gier. Jeszcze inny jest tekstem programowym, projektującym nowe rozumienie kategorii dóbr wspólnych, wyprowadzone z perspektywy historii ludowej. Jest wreszcie także próba naszkicowania przyczyn obecnego zainteresowania historią wśród socjologów oparta na przeprowadzonych w tym środowisku wywiadach.

W podejściu socjohistorycznym pojawia się też problem źródeł wiedzy o przeszłości. W przypadku polskim historyczne analizy socjologów mają na celu przede wszystkim reinterpetację różnych współczesnych diagnoz polskiego społeczeństwa. Często próbują podważać mity historyczne i kwestionować przyjęte obrazy przeszłości. Bywa, że współczesna polska socjologia historyczna wywołuje dyskusję publiczną na temat tych aspektów polskiej historii, które zostały wyłączone z głównego nurtu świadomości społecznej. Jedną z konsekwencji skupienia się na analizie i reinterpetacji społecznie podzielanych wyobrażeń jest dotychczas bardzo rzadkie wykorzystywanie źródłowych danych empirycznych. Polscy socjo-

logowie historyczni piszą głównie książki o książkach. W tekstach tych rzadko wykorzystują materiały archiwalne. Tylko nieliczne prace z tego zakresu są zbudowane na badaniu źródeł pierwotnych. Większość interpretacji socjologicznych opiera się na materiałach zebranych i wstępnie przetworzonych przez historyków (Kolasa-Nowak, Bucholc 2021). Podobnie jest w przypadku publikowanych tutaj tekstów. Tylko dwa zostały napisane na podstawie archiwaliów, pozostałe wykorzystują istniejące opracowania historyczne. Ta strategia jest znana w socjologii historycznej od dawna. Wynika z charakterystycznej dla niej tendencji stosowania teorii socjologicznych do rozpatrywania przeszłości w celu „nadania jej teoretycznego sensu” (Steinmetz 2007).

Na koniec warto dodać, że przynajmniej w paru tekstach można znaleźć charakterystyczną dla socjologii historycznej tendencję do zajmowania się przeszłością w wyniku wyraźnie współczesnej motywacji. Zarówno refleksje nad unikalną trajektorią etnogenezy Białorusinów, jak i reinterpretacja sporu o rewolucyjny status Solidarności czy analiza nieprzystawalności fenomenu dóbr wspólnych do współczesnego języka socjologii są pisane z zaangażowanych pozycji. Dla autorów ważne jest, by zwracając się ku przeszłości powiedzieć coś znaczącego dla terażniejszości, odnieść się do istotnych dzisiaj dyskusji, wyrazić swoje stanowisko w ważnych sprawach.

BIBLIOGRAFIA

- Bucholc Marta, 2016, *Sociology in Poland To Be Continued?*, Palgrave Macmillan, London.
- Cymbrowski Borys, Frysztacki Krzysztof (red.), 2015, *Socjologia historyczna. Wokół wyzwań teoretycznych i praktyki badawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Kolasa-Nowak Agnieszka, Bucholc Marta, 2021, *Historical Sociology in Poland: Transformations of the Uses of the Past*, „East European Politics and Societies and Cultures” (artykuł opublikowany online 2 grudnia: <https://doi.org/10.1177/08883254211057908>).
- Kwaśniewicz Władysław, 1982, *Przeciw lekceważeniu historycznego punktu widzenia w badaniach socjologicznych*, „Studia Socjologiczne”, nr 1–2, s. 5–30.
- Pobłocki Kacper, 2021, *Chamstwo*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
- Rauszer Michał, 2020, *Bękart pańszczyzny. Historia buntów chłopskich*, Wydawnictwo RM, Warszawa.
- Rauszer Michał, 2021, *Siła podporządkowanych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Steinmetz George, 2007, *The Historical Sociology of Historical Sociology: Germany and the United States in Twentieth Century*, „Sociologica”, nr 3, s. 1–28.
- Sztompka Piotr, 1986, *Socjologia jako nauka historyczna*, „Studia Socjologiczne”, nr 2, s. 5–32.

Agnieszka Kolasa-Nowak, Borys Cymbrowski